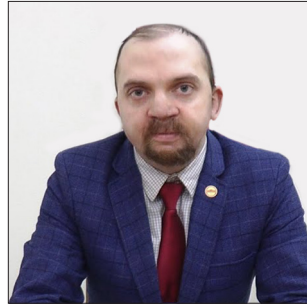

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-1-15>
УДК 177.61

Віталій Туренко

Філософсько-освітні пошуки давньогрецьких перипатетиків

Частина 1. Клеарх із Сол, Ієронім Родоський, Арістон Косський

У статті пропонується розгляд і академічний переклад українською ряду праць давньогрецьких мислителів-перипатетиків, в яких розкривається проблематика освіти та виховання. В центрі уваги, зокрема, постають фрагменти праць таких філософів як Клеарх із Сол, Ієронім Родоський і Арістон Косський. Виявлено, що на основі збережених фрагментів праці «Про освіту», Клеарх із Сол зосереджує увагу на історію освіти і підкреслює важливість тягlosti філософської рефлексії у негрецьких мислителів, при цьому не зменшуючи важливість напрацювань єгиптян, індусів та персів в історії людського мислення. Для перипатетика, було важливо показати, що освіта є важливою не лише для грецького суспільства, але й для інших держав стародавнього світу. Мислитель наголошує на важливості естетичного в освіті (музика, співи), тим самим опонує софістам та продовжуючи міркування не лише Арістотеля, але й Платона та піфагорійців. Також в доробку цього перипатетика можемо побачити критику системи виховання кіничної школи, яка скерована брати не краще, а найгірше зі способу життя собак. Доведено, що в наявних двох фрагментах праці Ієроніма Родоського «Про виховання дітей або про виховання» відображена трансформація ролі педагогів в Давній Греції від нагляду до повчань та виховання і зростаючий інтерес безпосередньо до «ліберальної» освіти, яка має відповідати розвитку майбутніх громадян. Обґрунтовано, що в збереженому фрагменті Арістона Косського наявна ідея на важливості надання правильної освіти з найперших кроків дитини, оскільки саме тоді можна її правильно виховати, прищепивши найкращі чесноти як в індивідуальному, так і в соціальному аспектах життєдільності.

Ключові слова: антична філософія освіти, давньогрецькі перипатетики, учні Арістотеля, пайдейя, історія філософії освіти.

Проблематика освіти та виховання є важливою для античної філософії загалом. Не є в цьому виключення і спадщина учнів Арістотеля – представників перипатетиків.

Перш ніж розглядати безпосередньо філософсько-освітню спадщину давньогрецьких перипатетиків, слід зауважити про її джерела.

Як і у випадку з ранньою грецькою філософією, так і в контексті послідовників Арістотеля (за виключенням Феофраста і Деметрія Фалерського) ті чи інші праці збережені як свідчення і/або цитати пізніших авторів. Втім, це не виключає їх оригінальність, на відміну, від піфагорійської псевдоепіграфіки [Кротонська та ін. 2021].

В центрі нашої уваги буде спадщина таких перипатетиків як:

- Клеарх із Сол;
- Ієронім Родосський;
- Арістон Косський.
- Клеарх із Сол

Якщо говорити про такого представника давньогрецької перипатетичної традиції як Клеарх із Сол IV–III ст. до нашої ери, то він народився в Солі на Кіпрі. Філософ багато писав про східні культури і, як вважають, подорожував до бактрійського міста Ай-Ханум (Олександрія на Оксу) у сучасному Афганістані, або навіть і до території сучасної Індії, що зокрема видно і завдяки праці «Про освіту» («Περὶ παιδείας»).

Найбільш відомий укладач фрагментів праць перипатетиків Ф. Верлі виокремлює три фрагменти цієї незбереженої праці, а саме з трактатів Діогена Лаерція, Ісіхія Олександрійського та Афінея. Роботи з такими ж чи схожими назвами засвідчені у Арістотеля [Diog. Laert. V 22] та Теофраста [frs. 436 № 9–11 та 589 № 13].

Загалом, «Περὶ παιδείας» є першою з тематичної групи спадщини цього перипатетика, що складається з восьми етичних творів. Це найбільша група, яка стоїть у середині списку робіт. Що стосується кількості книг, «Περὶ παιδείας» з її ймовірною довжиною більше ніж дві книги, здається, є другою за величиною працею після Περὶ βίων (Про форми життя), у якій було щонайменше 8 книг. Стосовно літературного жанру, то цей твір, очевидно, був не діалогом, а монографією. У кращому випадку жанр діалогу може бути запропонований в 16 W¹, оскільки він містить чітко діалогічну форму звернення до другої особи множини. Однак віднесення цього фрагмента до Περὶ παιδείας, на відміну від перших трьох, не є певним.

Тепер перейдемо безпосередньо до фрагментів Περὶ παιδείας.

¹ Цитування фрагментів перипатетиків здійснюється згідно усталеної пагінації видання за редакцією Ф. Верлі.

Клеарх із Сол «Про освіту»¹

13 W – Diog.Laert. 1.9	
«Κλέαρχος δὲ ὁ Σολεὺς ἐν τῷ Περὶ παιδείας καὶ τοὺς Γυμνοσοφιστὰς ἀπογόνους εἶναι τῶν Μάγων φησὶν».	«Клеарх із Сол в трактаті “Про освіту” говорить, що оголені мудреці – це також нащадки волхвів» ² .
<p>У цьому фрагменті ми бачимо погляди Клеарха на відносну хронологію негрецьких попередників грецьких філософів.? По-перше, ми можемо бути цілком упевнені, що він знав тезу Арістотеля про перевагу волхвів над єгиптянами. Тому здається ймовірним, що в цьому пункті він слідує за своїм учителем. Можна навіть припустити, що у цій цитаті він безпосередньо підключається до дискусії в праці Арістотеля і продовжує її, включаючи не тільки єгиптян, але і гімносостів (звідси καὶ) серед наступників волхвів.</p> <p>Однак віднесення καὶ до арістотелівської тези виключно на підставі fr. 12 W в жодному разі не впевнений. Клеарх міг говорити тут про інших місцевих наступників волхвів поряд з гімносостами, подібно до того, як незабаром після цього говорять про єврейських мудреців; це може бути причиною додавання καὶ, а не вирішення питання про те, чи мали волхви, або єгиптяни історичний пріоритет. У першому випадку він підтримуватиме генеалогію волхвів → єгиптяни → гімносостів, у другому випадку волхви → гімносостів/інші наступники.</p> <p>Цей текст показує, що в Περὶ παιδείας Клеарх говорить не лише про волхвів, але й про єгиптян. Так що апріорі мало ймовірно, що він, як наступник Арістотеля, не втратив увагу щодо питання про пріоритет однієї з цих двох груп і вирішив би його інакше, ніж його вчитель. І все ж таки є припущення, що слова τοῦτων... Αἰγύπτιον... πρῶτον в 13 W могли з'явитися тим самим засвідчуючи, що Клеарх міг дати єгиптянам пріоритет, незважаючи на точку зору Арістотеля.</p> <p>Також слід зауважити, що 13 W часто використовується у поєднанні з 6A W "Про сон" як доказ того, що Клеарха особливо цікавила східна, особливо індійська, філософія. Крім того, він використовується поряд з іншими текстами і особливо з відкриттям знаменитого напису Ай-Ханума на Оксі в 1966 році, в якому явно згадується Клеарх, щоб підтримати тезу про те, що перипатетик Клеарх здійснив подорож до північного Афганістану або навіть до Індії. Втім, в цьому фрагменті ми маємо бути обережними. Зокрема, в 6A «Про сон» є діалог між грецьким філософом і східним мудрецем, не містить нічого незвичайного, а просто відображає широко поширений академічний і перипатетичний топос, що переконливо демонструє Цициридіс.</p> <p>Підсумовуючи: 13 W належить вступу до Περὶ παιδείας, що є у першій книзі твору. Дотримуючись перипатетичної традиції, яку ми знаємо також з «Bios Hellados» Дікеарха або «Арістоксена в біографії Піфагора, перш ніж приступити до конкретного викладу свого бачення грецької пайдеї, Клеарх вставляє історичний/доксографічний розділ про їхніх негрецьких, особливо східних попередників від волхвів до гімносостів, тобто неєврейських мудреців. Перенесення цього доксографічного вступу з філософії в педагогіку, ймовірно, найпростіше пояснити сильним наголосом на моральних настановах і питаннях способу життя, таких зокрема як у Diog.Laert. I 6, який прямо говорить про волхвів і гімносостів. Між філософією та педагогікою завжди існувала сильна спорідненість теми етики [Ax 2022: 368-369].</p>	

¹ Тут і далі переклад з давньогрецької та латини Віталія Туренка.

² Діоген Лаертій у вступному огляді іноземних традицій мудрості в славнозвісній праці «Про життя, висловлювання» [Diogenes Laërtius 1853: I. 5-11] виділяє перських магів, цитуючи Арістотеля (fr. 6 і 36) та їх деяких інших з їхніх близьких вірувань, а потім Клеарха за їх вплив на індійських святих. Подальше твердження про те, що вони також впливали на єврейських святих, узгоджується з тим, що сказано про каланів в 6A W, але тут не приписується Клеарху.

14 W – Hesychius Alexandrinus, Lexicon, s.v. Μανέρως	
«Μανέρως τοῦτόν φασιν Αἰγύπτιον ὁμολογῆσαι πρῶτον παρὰ Μουσῶν διδαχθέντα <...> καὶ διὰ τοῦτο πᾶσιν ἀνὰ στόμα γενέσθαι, ὡς Κλέαρχος ἐν τοῖς Περί παιδείας ἱστορεῖ».	«Манерос ³ : кажуть, що він був першим єгиптянином, який погодився що його навчили музи, <...> ⁴ і тому він був у всіх на вустах, як повідомляє Клеарх у праці “Про освіту”».
<p>Те, що в роботі з виховання і освіти ми знаходимо посилання на музику, музичні уроки та музичну історію, не дивно, оскільки μουσική – інструментальне, вокальне та танцювальне навчання, за свідченням Платона [Plato 1967: 654a-e, Res. 376e] та Аристотеля [Aristotle 1837: 1339b10-1342b30], серед інших, є другим фактором пайдейї. Водночас, ми бачимо, що перипатетики опонують софістам в контексті ролі та значення музики в освіті, оскільки останні чітко заперечували як фізичне, так і естетичне у вихованні громадянина [Tachibana 2012: 21] – лише суто етичний фактор.</p> <p>Фрагмент Клеарха про Манероса відноситься до початку музичної частини твору, можливо, до початку вступного екскурсу з педагогіки музики, що сягає першого учня муз, Манероса Єгипетського. Однак, можна скептично поставитися до висновку Верлі про те, що Клеарх у своєму захопленні Сходом навмисно віддає цю честь єгиптянину (це вже робить Геродот!), і що він приписує музиці таке ж виховне значення, як і Платон. Тому, музика розглядатиметься як одна з чотирьох основних факторів пайдейї поряд з читанням/письмом, гімнастикою та малюванням лише пізніше в ході роботи, ймовірно, навіть лише на початку II книги; ця точка зору підтверджується тим фактом, що 14 W йдеться про співи/танці в хорі, тісно пов'язаному з 13 W, явно поміщено в II книгу (ἐν δευτέρῳ Περί παιδείας) досліджуваної праці [Ax 2022: 374-375].</p>	
15 W – Athenaeus, Deipnosophistae 15.54 697	
«Κλέαρχος, ὃ λῶστέ, ἐν δευτέρῳ Περί παιδείας οὕτωςί φησιν λέγεται τις συρβηνέων ⁵ χορός, ὧν ἕκαστον τὸ δοκοῦν ἑαυτῷ κατᾶσαι δεῖ, προσέχοντα οὐδὲν τῷ προκαθημένῳ καὶ διδάσκοντι τὸν χορόν, ἀλλ' <οὔτος> αὐτὸς πολὺ τούτων ἀτακτότερός ἐστιν θεατῆς».	«Клеарх, мій друг, пише наступне у другій книзі свого трактату “Про освіту”: «говорять про хор сирбенів, що коли кожному наказують співати все, що він сам вважає за потрібне, не звертаючи жодної уваги 1. на головуючого і хормейстера, 2. того, хто сидить попереду і репетирує хор, але цей хормейстер – сам лише глядач – набагато хаотичніший навіть за самих хористів».

³ Манерос (давньогрец. Μανερῶς [Herodotus 1920: II 79]; Μανέρως [Plutarch 1970: 17,367]) – був єдиним сином першого царя Єгипту Менеса, який після його ранньої смерті вшановується заклинанням «Манерос», яке, як кажуть, відповідає грецькій пісні Ліна. Також і інші джерела [Aristotle 1837 fr. 520, Athenaei Naucraticae 1887: 14 620a, Pausanias 1935: IX 29.7; Plutarch 1970: 17 357d] по-різному пов'язують це ім'я з панахидами після передчасної смерті юнака. Особа Манероса заперечувалася в давнину і залишається досі напівлегендарною.

⁴ Лакуна була усунена за допомогою виправлення К. Латте: «перший збирав урожай снопами [чи говорив нісенітниці], оскільки його навчили волхви»; або, можливо, без змін: «перший, хто визнав, що його навчають волхви...». Про вплив волхвів див. Pollux 4.54, де Манерос одночасно є «відкривачем сільського господарства і учнем Муз».

⁵ Етимологія цього доволі рідкого слова в давньогрецькій літературі зацікавила самого Еразма Роттердамського, який за допомогою Ісихія та Афінєя надав важливу інформацію про це. Він пропонує дві етимології:

- перша, яка не містить посилання на своє джерело, передбачає слово σύρβη = «крик свинопас до свиней», від якого також походить іменник σύρβα = «шум,

Те, що архонт може бути не в захваті від такого кричущого хору і може роздратовано закочувати очі або навіть давати сигнал до зупинки вистави, зрозуміло, але яку хор повинен приділяти увагу хородидаскалосу під час вистави? Він, звісно, не керував зі свого місця, як сучасний диригент керує хором чи оркестром зі своєї трибуни; у кращому разі можна уявити, що він діяв як футбольний тренер, віддаючи своїм гравцям інструкції у вигляді збуджених жестів. Ми навіть не знаємо, де стояв хородидаскалос під час виступу. Диригувати з почесного місця, принаймні, було б зовсім нерозумно і недоречно, особливо коли маєш вільну імпровізацію.

Тлумачення фрази, хоча, як би вона не цікавила Клеарха в цьому уривку *Περὶ παιδείας*, не могло бути тут настільки на передньому плані, як це було б у його іншій праці «*Παροοσία*». Швидше, пряме посилення цитати на *ἐν δευτέρῳ περὶ παιδείας* показує, що фрагмент мав бути передусім вбудованим у дидактично-педагогічний контекст давньогрецької концепції пайдеї. Той факт, що питання музичного виховання, ймовірно, знайшли своє справжнє місце в навчальному тексті після розділу про гімнастику, вже було зазначено у зв'язку з 13 W. Таким чином, обидва тексти належать до цього музичного контексту; 13 W безсумнівно, слід поставити перед 14 W. У 13 W, як ми бачили, етіологічний вступ стосується *πρώτος εὐρετής μουσικῆς* і, так би мовити, першої народної пісні, тоді як 14 W стосується хорової музики в театрах, зокрема вокального виконання хорової оди та її репетиції хородидаскалосом. Той факт, що таким чином розглядається центральна тема музичної освіти в контексті пайдеї, не важко зрозуміти. Оскільки з Платона добре засвідчено, наскільки важливу роль хорова музика відігравала в освіті з її трьома шкільними вимогами у сфері співу, танцю та інструментальної музики (особливо, звичайно, аулос).

Слід також відзначити про відомі зауваження Платона в другій книзі Законів [Leg. 654a–b], де він навіть проголошує навчання хоровій музиці (а це означає спів і танці) як *conditio sine qua non* освітньої зрілості. Те, що в цьому тексті йдеться лише про спів, а не про танець, є, звичайно, лише наслідком випадкового вилучення уривків. У будь-якому випадку більш ніж імовірно, що Клеарх вважав хорову музику важливим елементом освіти і тому мав справу з усіма її частинами, включаючи танець.

Проте, на основі нашого тексту набагато менш певно, наскільки високу освітню цінність Клеарх приписував саме хоровій музиці. Чи поділяє він високу оцінку Платоном класичної хорової музики, як підозрює Ф. Верлі, неможливо належним чином оцінити без додаткових доказів, як було зазначено під 13 W; у кращому випадку це можна було прочитати лише між рядків [Ах 2022: 380–381].

Єдине, що передається з абсолютною ясністю – це гумористична та сатирична критика свого роду анархічного хорового співу, який, очевидно, розглядається як декадентський і ознака виродження, що походить від педагогічної невдачі з боку музичного

- метушня», що засвідчено в Гесихія (σ 2764 Hansen, s.v. *σύρβη*) як прислівник зі значенням *μετὰ θορύβου*. 38 *σὺρβηνέων* *χορός* тобто «хор свинокличів».
- друга етимологія походить із драматичних джерел. Це також засвідчено в Гесихія (σ 2766 Hansen, s.v. *σὺρβηνεύς*): згідно з ним, це слово вже вжито в 5 ст. до н. е, в комедії Кратінуса «Фракіянки» (fr. 89 Kassel–Austin), і насправді означає «*aulos*». гравець», а в переносному значенні також «витворювач шуму», семантичну еволюцію, яку легко зрозуміти, якщо взяти до уваги гучний звук інструмента, який супроводжує хорові пісні, аулос. Відповідно до Гесихія, це значення *σὺρβηνεύς* походить від *σύρβη* = «оболонка, вмістилище для авлоса». Потім Гесихій вказує на узагальнення значення через додавання *ἢ τραχύδης* = «або заплутаний, невпорядкований». Таким чином, хор сирбенів був би ідіоматично нічим іншим, як хаотичною групою аулосів, що грають на авлосах.

педагога. Якою мірою це означає загальну *laudatio temporis acti* стосовно класичної хорової музики та критику декадансу сучасної хорової музики в ширшому контексті тексту, на жаль, поза нашим усвідомленням. Однак безсумнівно, що така критика сучасної хорової музики справді існувала в перипатетичній школі, про що ми знаємо безпосередньо від самого Арістоксена (за свідченням Афінея): «Те саме і з нами, продовжує Арістоксен. Наші театри стали варварськими; ця вульгарна музика дійшла до повної розпусти. Лише ми мало нагадуємо один одному, якою була колись музика» [Athenaei *Naucratitiae* 1887: 14.31.631f-632b].

16 W – Athenaeus, *Deipnosophistae* 13.93 611b-c

Συνελόντι δὲ εἰπεῖν κατὰ τὸν Σολέα Κλεάρχον οὐ καρτερικὸν βίον ἀσκεῖτε, κυνικὸν δὲ τῶ ὄντι ζητεῖ καίτοι τοῦ ζῶου τούτου ἐν τέτταρσι τὴν φύσιν περιττὴν ἔχοντος {ὡσπερ ὑμεῖς} τὰ χεῖρω μερισάμενοι τηρεῖτε. αἰσθήσει τε γὰρ τῇ {πρὸς δόφρασιν καί} πρὸς τὸ οἰκίον καὶ ἀλλότριον θανάστον, καὶ τῶ συνανθρωπίζον οἰκουρὸν εἶναι καὶ φυλακτικὸν τοῦ τῶν εὐδρώντων βίου πάντων περιττότατον ὧν οὐδέτερον πρόσεστιν ὑμῖν τοῖς τὸν κυνικὸν βίον μιμουμένοις. οὔτε γὰρ συνανθρωπίζετε οὔτε διαγινώσκετε οὐδένα τῶν ὀμιλούντων, αἰσθήσει τε πολλῶ ὑστεροῦντες ἀργῶς καὶ ἀφυλάκτως ζητε. λοιδοροῦ δὲ καὶ παμφάγου τοῦ ζῶου πεφυκότος, ἔτι δὲ ταιλαιώρου καὶ γυμνοῦ τὸν βίον, ἄμφω ταῦτα μελετᾶτε, κακολόγοι καὶ βοροὶ πρὸς τε τούτοις ἄνοικοι καὶ ἀνέστιοι βιοῦντες. ἐξ ὧν ἀπάντων ἀλλότριον μὲν ἀρετῆς, μάταιοι δὲ εἰς τὸ τοῦ βίου χηρίσιμον.

«Якщо говорити в двох словах, то, за словами Клеарха з Сол, ви культивуєте не важке життя, а насправді життя собаки, якого ви прагнете. І все ж, коли ця тварина має виняткову натуру за чотирма пунктами, ви, люди, розділяєте їх і усиновляєте гірших. Бо собаки вражають своїм нюхом і чуттям того, що їм близько чи чужорідне, і виняткові в спостереженні за домівкою своїх людей-супутників і охороні життя всіх, хто добре до них ставиться. Але ви, хто наслідує життя собаки, не маєте жодної з цих рис; бо ви не тримаєтеся в людях і не розрізняєш тих, хто спілкується з тобою; і значно поступається їм у відчутті, ви ведете неактивне й безтурботне життя. Але оскільки ця тварина також від природи ворожа і всеїдна, навіть веде грубе і голе життя, ви практикуєте обидві ці риси, будучи ненажерливим і жадібним, крім того, що живете бездомним і бездушним. Усе це робить вас чужим для чеснот і нікчемним для чогось корисного в житті».

Про четвертий (?) і останній фрагмент слід зауважити, що є припущення про непов'язаність його з освітньою роботою Клеарха, а з написанням іншого трактату «*Περὶ βίῳ*». Фрагмент, переданий Афінеєм (13.93.611b-d), без жодних вказівок на джерело, повідомляє полемічне зауваження Клеарха проти філософів-кініків у формі звернення до невідомої 2-ї особи множини. Очевидно, що такий уривок набагато природніше вписується в твір *Περὶ βίῳ*, ніж у педагогічні праці Клеарха. Хоча збігаються зміст і теми між педагогічними творами та працями на кшталт *Περὶ βίῳ*, але цілком можна побачити акцент на терміні *βίος*, а також інші нюанси змісту, які вказують на тему наповненості життя. Іншою ознакою є виразно діалогічний характер уривку, оскільки *Περὶ βίῳ* з великою вірогідністю був діалогом. Тому ми можемо бути достатньо впевненими, що W 64 не належить до *Περὶ παιδείας*, але є важливим в контексті філософсько-освітніх пошуків цього перипатетика. Клеарх підкреслює, що хоча виховання кінічної школи нібито спрямоване на те, щоб взяти найкраще з способу життя та звичок собак, але насправді, вони беруть найгірше в них, а тому нічого доброго навчити ці філософи не можуть [Ax 2022: 382].

Отже, що ми можемо підсумувати на основі цих беззаперечно справжніх фрагментів «Περὶ παιδείας» Клеарха? Звичайно, досить мало, адже очевидно це була велика праця принаймні у двох, а можливо, більше ніж у двох книгах, які детально розглядали тему виховання, яка часто була в центрі уваги перипатетиків та в інших філософських школах. У першій книзі, очевидно, був загальний вступ до історії філософії та педагогіки, з якого в 12 W ми отримали вказівку на відносну хронологію індійських гімносфістів після перських волхвів. Тоді, можливо, ще в першій чи принаймні в другій книзі музична освіта була представлена як другий основний предмет. В цьому контексті мабуть, був ще один вступний уривок з етіологією *πρωτος εὐρητής*, що відноситься до історії дисципліни, в якому центр уваги припав на єгиптянина Манероса як на першого учня муз (13 W). Надалі – цього разу явно у другій книзі – знову в рамках трактування музичної освіти ми знаходимо сатиричну критику хаотичного, вільно імпровізуючого виконання хору сирбені та його хормейстера у театрі (14 W) [Ах 2022: 383].

Тому, дійсно, у будь-якого антикознавця, в тому числі і дослідника розвитку філософсько-освітньої проблематики може виникнути спокуса заповнити прогалини за допомогою наявних або більш повніше збережених освітніх творів інших філософів-перипатетиків або елліністичних мислителів з інших шкіл, яких справді було чимало. Тут особливо можна згадати навчальні книги VII і VIII «Політики» Арістотеля. Втім, ми вважаємо, що навряд чи можливо ще віднайти будь-які надійніші знання про зміст роботи Клеарха *Περὶ παιδείας* із попередніх творів.

Ієронім Родоський

Ієронім Родоський (давньогрец. *Ἰερώνυμος ὁ Ῥόδιος*, латин. Hieronymus Rhodius; бл. 290 – бл.230 рр. до н.е.) належав до перипатетиків, хоча Цицерон сумнівається в зарахуванні його до цієї школи. Схоже, він дожив до часів Птолемея II Філадельфа. Його філософськими опонентами були як академічний філософ Аркесілай, так і вороже налаштований стосовно нього перипатетик Лікон з Троади [Diogenes Laërtius 1853:IV 41, V 68].

Ієронім вважав найвищим благом свободу від болю та занепокоєння і заперечував, що задоволення слід шукати заради нього самого. Збереглося лише кілька фрагментів його творів, що збереглися в цитатах пізніших письменників. Зокрема він написав твір «Про виховання дітей або про виховання», назви якого засвідчені для творів Арістотеля [Ross 1965: F 62-3], Теофраста (436 № 9-11, F 465-74 FHS&G) і Клеарха [Klearchos 1948: F 13-15] є малоймовірним [Hieronymos von Rhodos 1959].

Загалом, збереглися дві цитати з цього твору, які містяться в «Антології» Стобея та плутарховому корпусі.

19 W – Stob.2.31.121	
<p>«δευρο δη και σκεψομεθα περι της των παιδων αγωγης, τινα τροπον διεληληφασιν οι πατερες. ου γαρ μονον εν τοις προτεροβ, αλλα και εν τουτοις ευρησομεν αυτους ου μικρα διαφωνουντας, οιτινες πρωτον μεν βαρβαροις παραβαλλοντες παιδαγωγους και τουτων ακουειν κελευσαντες, ικανος επιμελεισθαι νομιζουσιν, ωσπερ του κατα ποδας ακολουθησοντος, αλλ' ου του καλωσ ηγησομενου δεομενων των παιδων και του φυλαττοντος καθαπερ συβατου μη πλανηθη, αλλ' ουχι <...>. διο και τον εκ των εργατων αποδοκιμασθεντα, τουτον επι παιδαγωγία κατατάττουσι, τα φύσει τιμώτατα τοίς ευτελεστάτοις διδόντες όθεν και Περικλής οικετου ποτε πεσοντος απο ελαιας και το σκελος συντριψανος “νεος αρα,” εφη, “παιδαγωγος πεθηεν,” ουκ απιθωνως της υπουργιας την ατιμιαν σκωψας».</p>	<p>«Тож давайте подивимося, як батьки розподіляють виховання своїх дітей. Бо не тільки в попередніх питаннях, а й у цих ми знайдемо більше ніж невелику невідповідність. Спочатку вони віддають своїх дітей варварам-прислугам і наказують дітям слухати їх; це вони вважають достатнім наглядом, ніби дітям потрібен хтось, хто буде слідувати за ними, а не той, хто буде вести їх з честю і, як свинар, оберігає від того, щоб не заблукати, але не <...>. Ось чому деякі батьки навіть призначають раба, якого вважають непридатним до праці, доглядати за своїми дітьми, даючи тим самим найменш гідне завдання за своєю природою. Тому навіть Перікл сказав, коли раб впав з оливкового дерева і зламав ногу: «Отже, для дітей є новий слуга». Його жарт про неповагу до цього завдання не безперечний».</p>
<p>З корпусу фрагментів про освіту (2,31) – це єдиний уривок у Стобея, який явно приписується Ієроніму. Його критика звичаю довіряти школярів рабським «педагогам» (буквально «керівникам дітей») відображає поступовий розвиток їхньої ролі від нагляду до повчань і зростаючий інтерес до «ліберальної» освіти, яка має відповідати розвитку майбутніх громадян. Також бачимо тут явну іронію в цьому фрагменті, оскільки «варварські» раби заввичай погано, або взагалі не розмовляли грецькою, а тому «слухати» їх рідко було повчальним; вони також, як правило, поклалися в основному на фізичний примус, як свідчить згадка про свинарів.</p>	
20 W – Plutarch, De recta ratione 18 48A-B	
<p>«ἕτεροι δὲ προσοχῆς καὶ δριμύτητος ἐν οὐ δέοντι θηρώμενοι δόξαν ἀποκναίουσι λαλιᾶ καὶ περιεργία τοὺς λέγοντας, αἰεὶ τι προσδιαποροῦντες τῶν οὐκ ἀναγκαίων καὶ ζητοῦντες ἀποδείξεις τῶν οὐ δεομένων οὕτως ὁδὸς βραχεῖα γίνεταὶ μακρά, ὡς φησι Σοφοκλῆς, οὐκ αὐτοῖς μόνον ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις. ἀντιλαμβάνομενοι γὰρ ἐκάστοτε κεναῖς καὶ περιτταῖς ἐρωτήσεσι τοῦ διδάσκοντος, ὡσπερ ἐν συνοδίᾳ, τὸ ἐνδεδεχὲς ἐμποδίζουσι τῆς μαθήσεως, ἐπιστάσεις καὶ διατριβὰς λαμβανούσης. οὗτοι μὲν οὖν κατὰ τὸν Ἰερώνυμον ὡσπερ οἱ δειλοὶ καὶ γλίσχροι σκύλακες τὰ δέρματα δάκνοντες οἴκοι καὶ τὰ τίλματα τίλλοντες τῶν θηρίων αὐτῶν οὐχ ἄπτονται»</p>	<p>Інші, шукаючи репуґацію кмітливості й винахідливості в невідповідному місці, напружують ораторів тривіальними та невідповідними словами завжди викликає зайві труднощі і просить доказів речей, які не потребують. «Так короткий шлях стає довгим», як каже Софокл [Sophocles 1994: 232], не лише для них, а й для всіх інших. Бо постійно перебиваючи викладача своїми пустими й зайвими запитаннями, наче на екскурсії, вони заважають безперервності лекції, яка набуває пауз і відступів. Таким чином, ці студенти, за словами Ієроніма, схожі на боягузливих і чіпляючих цуценят, які щипають вашу шкіру і тягнуть волосся по дому, але ніколи не ловлять жодних тварин на полюванні».</p>

Плутарх в цій праці зосереджується головним чином на тому, як слухати філософські лекції; тут, дорікаючи деяким студентам за те, що вони невпевнені, зарозумілі чи ліниві (47С-48А), критикує претензійних всезнайо́к (пор. 42F-43В). Очевидно, ми тут бачимо не лише критику скептицизму, але й взагалі виховання, яке було тоді наявне і яке потрібно було вдосконалювати. Безперечно, Ієронім знав і притримувався переконань Арістотеля, що метою освіти мав бути розвиток морального характеру. Тому, освіта дітей і молоді має виходити за межі вивчення академічної сфери та корисних навичок до більш глибокого розуміння моральних і соціальних цінностей і до культивування особистого морального характеру. Він вважав, що освіта має вирішальне значення, якщо людина хоче досягти реалізації можливостей свого характеру [EduBirdie 2021].

Арістон Косський

Арістон Косський (давньогрец. Ἀρίστων ὁ Κεῖος; III ст. до н. е.) був філософом-перипатетиком і уродженцем о. Кос. Його не слід плутати з сучасником і тезкою мислителем-стоїком Арістоном Хіосським. Арістон був учнем Лікона, який змінив Стратона на посаді очільника перипатетичної школи приблизно з 269 р. до н. Після смерті Лікона (бл. 225 р. до н.е.) Арістон, ймовірно, змінив його на посаді голови школи. Незважаючи на те, що Арістон, за словами Цицерона [Cicero 1931: V 5], був людиною зі смаком і елегантністю, йому бракувало серйозності, що заважало його творам набути популярності, на яку вони заслуговували. Можливо, це була одна з причин їх нехтування та втрати уваги до цього філософа.

Судячи з мізерних фрагментів, що збереглися, його філософські погляди, чітко наслідували свого вчителя Лікона. Діоген Лаерцій після перерахування творів Арістону Хіосському каже, що Панетій і Сосікрат приписували всі ці твори, крім листів, Арістону Косському [Diogenes Laërtius 1853 VII 163]. Ми не можемо визначити, чи це приписування є правильним, але один із цих творів, а саме «Розмови про кохання», Афіней чітко приписує саме перипатетику [Athenaei Naucratis 1887: X. 419, XIII. 563, XV. 674]. Одна робота Арістона, не згадана Діогеном Лаерцієм, мала назву «Лікон» [Plutarch 1927: 1] на знак вдячності своєму вчителю. У грецькій антології [Greek Anthology 2014: VI. 303, VII. 457] також є дві епіграми, які зазвичай приписують Арістону Косському, хоча немає доказів достовірності їх авторства.

28 W – Varro, Logistoricus: Catus De liberis educandis ap. Nonium 308 M.32–7

«Varro Cato vel de liberis educandis: “magnum est enim, ut Ariston scribit, in primordio pueruli. Quemadmodum incipiat fingi, ad id quasi evadat”».

«Варрон у «Катоні, або Про виховання дітей»: «Бо багато залежить, як пише Арістон, від самого першого початку маленького хлопчика. Таким чином, як він починає формуватися, таким він, ймовірно, вийде».

Арістон в цьому збереженому фрагменті зауважує про важливість перших кроків у житті людини, щоб людина була добродісною та гідним громадянином. Це доволі відома теза, яка пронизує всю античну філософську думку, зокрема це можна зустріти у піфагорійській псевдо-епіграфіці – в листах Феано до різних жінок.

Підсумовуючи, на основі зроблених нами перекладів оригінальних джерел давньогрецьких представників перипатетичної школи Клеарха із Сол, Арістона Косського та Ієроніма Родоського, можемо зробити такі наступні висновки:

1. У центрі уваги досліджуваних перипатетиків різні філософсько-освітні проблеми – це взагалі історія освіти, на чому слід акцентувати свою увагу при вихованні, а також критика педагогічних практик інших шкіл античності, зокрема кініків та скептиків.
2. Фактично кожен з них в контексті збережених фрагментів в тій чи іншій мірі наголошує на початковому етапі освіти і виховання дітей, оскільки саме від нього залежить подальша успішна реалізація людини загалом і громадянина зокрема.
3. Водночас, окрім етичної складової освіти, важливе значення приділяли перипатетики естетичному вихованню – музика, співи (танці), тим самим опонуючи софістам, але продовжуючи традицію піфагорійців та академіків.

Посилання:

- Кротонська, Ф., Кротонська, М., Меліса, Спартанська, Ф., Луканська, Е., & Кіренська, П. (2021). Мислительки піфагорійської школи про виховання і людську природу. Пер. з давньогр. В. Туренка). *Філософія освіти* 27(1), 239–260. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2021-27-1-14>
- Ariston von Keos. (1952). VI. Lykon und Ariston von Keos. Wehrli, F. (Ed.). *Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentare*. 10 volumes and 2 Supplements. 2. Edition. V. III. (Pp. 46-70). Basel: Schwabe & Co.
- Aristotle. (1837). *Politica. Aristotle, Opera*, Ed. by I. Bekkeri. (Pp. 1-232). Oxonni: ETypographeo Academico, V. X.
- Athenaei Naucraticiae. (1887). *Deipnosophistarum libri XV*, rec. G. Kaibel. Lipsiae: Teubner.
- Ax, W. (2022). Clearchus' Περὶ παιδείας. Mayhew R., & Mirhady, D. C. (Eds.). *Clearchus of Soli. Text, Translation, and Discussion*. Trans. by T. Dorandi and S. White. (Pp. 363–385). New York: Routledge.
- Cicero, M. T. (1931). *De finibus bonorum et malorum*. London: William Heinemann; New York: GP Putnam's sons.
- Croton, M. of, Melissa, Spartan, F. of, Lucan, E. of, & Cyrene, P. of. (2021). Woman philosopher of the Pythagorean school about human nature and upbringing: Trans. by V. Turenko. *Philosophy of Education* 27(1), 239–260. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2021-27-1-14>
- Diogenes Laërtius. (1853). *The Lives and Opinions of Eminent Philosophers*. Trans. by C. D. Yonge. London: H. G. Bohn.

- EduBirdie. (2021). Aristotle's Philosophy Of Education. <https://edubirdie.com/examples/aristotles-theory-and-philosophy-of-education/>
- Greek Anthology (2014). *Volume I: Book 1: Christian Epigrams. Book 2: Description of the Statues in the Gymnasium of Zeuxippus. Book 3: Epigrams in the Temple of Apollonis at Cyzicus. Book 4: Prefaces to the Various Anthologies. Book 5: Erotic Epigrams.* Translated by W. R. Paton. Revised by M. A. Tueller. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Herodotus. (1920). *The Persian Wars*, Vol. I: Books 1-2. Trans. by A. D. Godley. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hieronimos von Rhodos (1959). X. Hieronimos von Rhodos, Kritolaos und seine Schuler, Rückblick: Der Peripatos in vorchristlicher Zeit. Wehrli, F. (Ed.). *Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentare.* 10 volumes and 2 Supplements. 2. Edition. V.III. (Pp. 9-44). Basel: Schwabe & Co.
- Klearchos (1948). Texte. Wehrli, F. (Ed.). *Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentare.* 10 volumes and 2 Supplements. 2. Edition. V.III. (Pp. 9-40). Basel: Schwabe & Co.
- Pausanias. (1935). *Description of Greece*, Volume IV: Books 8.22-10 (Arcadia, Boeotia, Phocis and Ozolian Locri). Trans. by W. H. S. Jones. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plato. (1967). *Leges, Plato, Platonis Opera: In 5 t. Plato; Recogn. brevis adnotatione critica in struxit:* Ioannes Burnet. V. V. P. I. (Pp. 30-304). Oxford [etc.]: Oxford Univ. Press.
- Plato. (1976). *Respublika, Plato, Platonis Opera: In 5 t. Plato; Recogn. brevis adnotatione critica in struxit:* Ioannes Burnet. T.4: Tetralogias 3-4(continens). (Pp. 37-437). Oxford [etc.]: Oxford University Press.
- Plutarch. (1927). *How the Young Man Should Study Poetry, Moralia, Volume I: The Education of Children. How the Young Man Should Study Poetry. On Listening to Lectures. How to Tell a Flatterer from a Friend. How a Man May Become Aware of His Progress in Virtue.* Translated by Frank Cole Babbitt. Loeb Classical Library 197. Cambridge, MA: Harvard University Press, pp.71-199.
- Plutarch. (1970). *De Iside et Osiride.* Ed. J. Griffiths, University of Wales Press.
- Ross, W. D. (Ed.). (1955). *The Fragments of Aristotle. Aristotelis Fragmenta Selecta.* Oxford: Clarendon Press.
- Sophocles. (1994). *Antigone, Sophocles.* Lloyd-Jones, H. (Ed.). *The Women of Trachis. Philoctetes. Oedipus at Colonus.* Cambridge, MA: Harvard University Press, pp.1-129.
- Tachibana, K (2012). *How Aristotle's Theory of Education Has Been Studied in Our Century. Studia Classica*, (3), 21-67.

References:

- Ariston von Keos. (1952). VI. Lykon und Ariston von Keos. Wehrli, F. (Ed.). *Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentare.* 10 volumes and 2 Supplements. 2. Edition. V. III. (Pp. 46-70). Basel: Schwabe & Co.
- Aristotle. (1837). *Politica. Aristotle, Opera*, Ed. by I. Bekkeri. (Pp. 1-232). Oxonni: ETypographeo Academico, V. X.
- Athenaei Naucraticiae. (1887). *Deipnosophistarum libri XV*, rec. G. Kaibel. Lipsiae: Teubner.
- Ax, W. (2022). *Clearchus' Περί παιδείας.* Mayhew R., & Mirhady, D. C. (Eds.). *Clearchus of Soli. Text, Translation, and Discussion.* Trans. by T. Dorandi and S. White. (Pp. 363-385). New York: Routledge.
- Cicero, M. T. (1931). *De finibus bonorum et malorum.* London: William Heinemann; New York: GP Putnam's sons.

- Diogenes Laërtius. (1853). *The Lives and Opinions of Eminent Philosophers*. Trans. by C. D. Yonge. London: H. G. Bohn.
- EduBirdie. (2021). Aristotle's Philosophy Of Education. <https://edubirdie.com/examples/aristotles-theory-and-philosophy-of-education/>
- Greek Anthology (2014). *Volume I: Book 1: Christian Epigrams. Book 2: Description of the Statues in the Gymnasium of Zeuxippus. Book 3: Epigrams in the Temple of Apollonis at Cyzicus. Book 4: Prefaces to the Various Anthologies. Book 5: Erotic Epigrams*. Translated by W. R. Paton. Revised by M. A. Tueller. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Herodotus. (1920). *The Persian Wars*, Vol. I: Books 1-2. Trans. by A. D. Godley. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hieronimos von Rhodos (1959). X. Hieronimos von Rhodos, Kritolaos und seine Schuler, Rückblick: Der Peripatos in vorchristlicher Zeit. Wehrli, F. (Ed.). *Die Schule des Aristoteles*. Texte und Kommentare. 10 volumes and 2 Supplements. 2. Edition. V.III. (Pp. 9-44). Basel: Schwabe & Co.
- Klearchos (1948). Texte. Wehrli, F. (Ed.). *Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentare*. 10 volumes and 2 Supplements. 2. Edition. V.III. (Pp. 9-40). Basel: Schwabe & Co.
- Pausanias. (1935). *Description of Greece*, Volume IV: Books 8.22-10 (Arcadia, Boeotia, Phocis and Ozolian Locri). Trans. by W. H. S. Jones. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plato. (1967). *Leges, Plato, Platonis Opera: In 5 t. Plato; Recogn. brevique adnotatione critica in struxit: Ioannes Burnet*. V. V. P. I. (Pp. 30-304). Oxford [etc.]: Oxford Univ. Press.
- Plato. (1976). *Respublika, Plato, Platonis Opera: In 5 t. Plato; Recogn. brevique adnotatione critica in struxit: Ioannes Burnet*. T.4: Tetralogias 3-4(continens). (Pp. 37-437). Oxford [etc.]: Oxford University Press.
- Plutarch. (1927). How the Young Man Should Study Poetry, *Moralia, Volume I: The Education of Children. How the Young Man Should Study Poetry. On Listening to Lectures. How to Tell a Flatterer from a Friend. How a Man May Become Aware of His Progress in Virtue*. Translated by Frank Cole Babbitt. Loeb Classical Library 197. Cambridge, MA: Harvard University Press, pp.71-199.
- Plutarch. (1970). *De Iside et Osiride*. Ed. J. Griffiths, University of Wales Press.
- Ross, W. D. (Ed.). (1955). *The Fragments of Aristotle. Aristotelis Fragmenta Selecta*. Oxford: Clarendon Press.
- Sophocles. (1994). *Antigone, Sophocles*. Lloyd-Jones, H. (Ed.). *The Women of Trachis. Philoctetes. Oedipus at Colonus*. Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 1-129.
- Tachibana, K (2012). How Aristotle's Theory of Education Has Been Studied in Our Century. *Studia Classica*, (3), 21-67.

Vitalii Turenko. Clearchus of Soli, Hieronymus of Rhodes and Aristo of Keos. Philosophical and educational reflections of ancient Greek peripatetics. Part 1.

The article proposes an examination and academic translation into Ukrainian of a series of works by ancient Greek thinkers-peripatetics, which reveal the problems of education and upbringing. In the center of attention, in particular, there are fragments of the works of such philosophers as Clearchus of Soli, Hieronymus of Rhodes and Aristo of Keos.

It is revealed that on the basis of the surviving fragments of the work "On Education", Clearchus of Sol focuses attention on the history of education and emphasizes the importance of the persistence of philosophical reflection in non-Greek thinkers, while not diminishing the importance of the achievements of the Egyptians, Hindus and Persians in the history of human thinking. For the Peripatetic, it was important to show that education was important not only for Greek society, but also for other states of the ancient world. The thinker notes the importance of the aesthetic in education (music, singing), thereby opposing the sophists and continuing the arguments not only of Aristotle, but also of Plato and the Pythagoreans. Also, in the heritage of this peripatetic can be seen as a criticism of the education system of the conical school, which is aimed at taking not the best, but the worst of the way of life of dogs.

It is proved that two fragments of the work of Hieronymus of Rhodes "On the upbringing of children" reflect the transformation of the role of teachers in Ancient Greece from supervision to instruction and education and the growing interest directly in "liberal" education, which should correspond to the development of future citizens.

It is substantiated that in the surviving fragment of Aristo of Keos there is an idea on the importance of providing the right education from the first steps of the child, since it is then that it is possible to properly educate him, instilling the best virtues in both the individual and social aspects of life.

Keywords: *ancient philosophy of education, ancient Greek peripatetics, students of Aristotle, paideia, history of philosophy of education.*

Туренко, Віталій, доктор філософських наук, науковий співробітник філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

E-mail: vitali_turenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0572-9119>

Turenko, Vitalii, Doctor of Sciences in Philosophy, Researcher, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

E-mail: vitali_turenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0572-9119>